

ПАХТАНИ ҚАЙТА ИШЛАШ КОРХОНАСИДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ҲИСОБИНИ ЮРИТИШДА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Маматқулов Акрам Холмуродович

ТДИУ мустақил изланувчиси

E-mail: akrommamatqulov.@gmail.com

Аннотация: Мақолада республика иқтисодиётни модернизация қилиш шароитида пахтани қайта ишлаш корхоналарининг ишлаб чиқариш ҳисобини ташкил қилиш пахта қайта ишлаш харажатларини камайтириш, давлатнинг бу ҳисобни тартибга солиш ва қўллаб-қуватлаш масалалари ёритилган.

Аннотация: В статье освещаются вопросы организации производственного учета на перерабатывающих предприятиях хлопка в условиях модернизации экономики, снижения себестоимости переработка хлопка, государственного регулирования и поддержки данного учета.

Abstract: The article deals with the matter of production accounting organization in cotton processing enterprises in modernization of the economy, reducing the cost of cotton cultivation, state regulation and support of accounting.

Калим сўзлар: хомашё, ишлаб чиқариш, харажат, таннарх, пахтани қайта ишлаш корхоналари, ишлаб чиқариш ҳисоби, харажатлар ҳисоби, дебет, кредит.

Кириш

Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётни модернизациялаш шароитида турган биринчи ва асосий вазифа изчил иқтисодий ўсиш, чуқур таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, ишлаб чиқаришни мукамаллаштириш ва илғор технологиялар билан қайта қуроллантиришнинг асосий шарти бўлган макроиқтисодий ва молиявий барқарорликка эришишдир. Бу ҳақда, Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И. Каримов: “Мамлакатимизда амалга оширилган кенг кўламли, узоқни кўзлаган ислохотларни ҳаётга татбиқ этиш эркин тадбиркорликка кенг имтиёз ва преференциялар йўлини очиб бериш, инвестициялар, аввало чет эл инвестицияларининг ҳажмини ошириш ва жорий этиш иқтисодиётимизнинг барқарор ўсиш суръатлари ва унинг макроиқтисодий мутаносиблигини таъминлаш бўйича ўз ижобий таъсирини берди” [1] деб айтиб ўтган эдилар ва шунга хос “Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида” ҳам қуйидагиларни таъкидлаган эдилар:

“Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг бозор муносабатларига босқичма-босқич ўтиши билан боғлиқ янги иқтисодий муносабатлар бухгалтерия ҳисоби, аудит ва иқтисодий таҳлилни ташкил этиш ҳамда уларнинг услубиётини такомиллаштириш заруратини келтириб чиқармоқда. Бу эса бухгалтерия ҳисоби, таҳлил ва аудитни замон талаби, иқтисодий муносабатларнинг заруратидан келиб чиққан ҳолда ислох қилишни тақозо этади”[2].

Республикамизда изчил иқтисодий ислохотлар амалга оширилаётган босқичда иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Зеро, Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев: «Инсон манфаатларини таъминлашда иқтисодиётимизнинг юксак суръатлар билан барқарор ривожланиши қандай катта аҳамиятга эга эканини барчамиз яхши тушунамиз. Самарали меҳнат учун зарур шароитлар, муносиб иш ҳақи, замонавий уй-жойлар, сифатли таълим ва тиббий ёрдам, дам олиш ва ҳордиқ чиқариш учун кенг имкониятлар яратиш – буларнинг барчаси иқтисодий соҳадаги ислохотларимиз моҳияти ва мазмунини белгилаб берадиган муҳим омиллардир» [3] деб айтиб ўтдилар.

Бу эса, ўз навбатида хўжалик субъектларини иқтисодий-молиявий барқарор фаолият юритишлари учун ишлаб чиқаришни ва ишлаб чиқариш ҳисобини тўғри ташкил этиш лозимлигини тақозо этади.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида ҳар қандай хўжалик юритувчи субъект ўз тасарруфидаги барча ресурслар – молиявий, моддий ва меҳнат ресурслари ҳаракати ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлигини тўғри бошқаришни таъминлаши зарур. Шунинг учун бухгалтерия ҳисоби олдида қўйилган асосий вазифалардан бири корхонани бошқарув тизимини ҳақиқий маълумотлар билан таъминлашдан иборат. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида ҳар қандай хўжалик юритувчи субъект ўз тасарруфидаги барча ресурслар – молиявий, моддий ва меҳнат ресурслари ҳаракати ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлигини тўғри бошқаришни таъминлаши зарур.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида Ўзбекистон Республикаси барча корхоналарида бухгалтерия ҳисобини юритиш муҳим масала ҳисобланади. Лекин корхоналарда бухгалтерия ҳисобидаги ишлаб чиқариш ҳисобини тўғри ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади. Бизнинг Республикамиз пахтани қайта ишлаш корхоналарида хомашёни ишлаб чиқариш ва маҳсулотларни қабул қилишда, бошқа корхоналарга сотишда назоратларни олиб боришни ва улар ўртасидаги муносабатни таҳлил қилиш, сифатли хомашёни қабул қилишга, ҳисоб-китоб қилишда корхонада бухгалтерия ҳисобидаги ишлаб чиқариш ҳисоб-китобларини тўғри йўлга қўйиш муҳим аҳамиятга эга. Шу билан бирга Республикамиз пахтани қайта ишлаш корхоналарида, пахтани қайта ишлаш, ишлаб чиқариш унумини ошириш, ишлаб чиқаришнинг узлуксиз технологик жараёнларини механизация ва автоматизация қилишнинг юқори самарасини ошириш, маҳсулотнинг сифатини яхшилаш, маҳсулот чиқишини ошириш ва ишлаб чиқаришда хомашё йўқолишини камайтириш борасида мутахассислар олдида муҳим масалалар қўйилган. Бу масалаларни ҳал этишда шуни таъкидлаш жоизки ишлаб чиқариш ҳисобини тўғри ташкил этиш муҳим масалаларни ечимини топишига кўмаклашади. Тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришда стандарт талабларига риоя қилиш, технологик жараённинг ҳар бир босқичида ишлаб чиқаришнинг технологик ва физик-кимёвий назоратини системали равишда олиб бориш ва айрим машина ва механизмлар ишини назорат қилиш билан бирга узвий боғлиқдир. Буни амалга ошириш хомашё, ярим тайёр ва тайёр маҳсулотларни

назорати натижалари асосида ҳисоб-китобларни тўғри йўлга қўйишга боғлиқдир.

Бу назоратларни пахтани қайта ишлаш корхоналарида олиб бориш, махсус ишлаб чиқилган меъёрий ҳужжатлар ва йўриқномалар асосида амалга оширилади. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган пахтани қайта ишлаш корхоналарида бухгалтерия ҳисобидаги ишлаб чиқариш ҳисобини тўғри йўлга қўйиш, уни такомиллаштириш ҳозирги куннинг долзарб масалаларидан бирига айланган. Агарда уни ҳар бир объектлар бўйича тадқиқ этиш талаб этилса унинг муаммолари янада ошади. Ана шундай муаммолардан бири ишлаб чиқариш бўйича ҳисоб-китоблар ҳаракати ва самарадорлиги масаласидир.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Иқтисодий адабиётлар таҳлиliga кўра асосан корхоналарда ишлаб чиқариш ҳисобига доир умумий методологик усуллар ёритилган. Ишлаб чиқариш ҳисобининг назарий муаммолари масаланинг бир томони бўлса, иккинчи томони, уларнинг амалий жиҳатдан турли соҳаларга мос келиши ҳисобланади. Айнан ишлаб чиқариш ҳисоби бўйича тармоқларда алоҳида тадқиқотлар олиб борилмаган. Ушбу ишда пахтани қайта ишлаш корхонасида ишлаб чиқариш ҳисобини юритишда харажатлар ҳисобини такомиллаштириш масаласи ёритиб берилган.

Иқтисодий адабиётда Р.Д.Дўсмуродов томонидан [1]: «2510-Умумишлаб чиқариш харажатлари счётида умумий харажатлар, 2010- асосий ишлаб чиқариш счётида эса таннарх харажатлари ҳисоби юритилади» деб кўрсатилган.

Иқтисодчи олимлар К.Б.Уразов ва С.В.Вохидовлар томонидан [2]: «Ишлаб чиқариш харажатлари маҳсулот турлари бўйича 2021,2022,2023-асосий ишлаб чиқариш счётида эса таннарх харажатлари ҳисоби юритилади» деб кўрсатилган.

Иқтисодчи олимлар А.А.Хошимов ва А.А.Мажидовлар томонидан [3]: «Ишлаб чиқариш ҳисобидаги харажатлар ҳисоби маҳсулот турлари бўйича амалга оширилади» деб таъкидлайдилар.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот ишида ҳужжатлаштириш, икки ёқлама ёзиш, калькуляция, счётлар тизими, ҳисобот каби усуллар қўлланилди.

Тадқиқотнинг объекти сифатида пахтани қайта ишлаш корхонасида ишлаб чиқариш ҳисобини юритишдаги харажатлар турларининг маълумотномаси, счётлар режаси ва корхонанинг 2-шакл “Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботи” маълумотлари асосида тузилган.

Тадқиқотнинг асосий масаласи пахтани қайта ишлаш корхонасида ишлаб чиқариш ҳисобини юритишда харажатлар ҳисобини такомиллаштириш ҳисобланади.

Тадқиқот натижасида ишлаб чиқилган амалий таклифлар пахтани қайта ишлаш корхонасида ишлаб чиқариш ҳисобини тўғри юритиш имконини беради.

Таҳлил ва натижалар

Ҳозирги вақтда республикамизнинг ҳамма корхоналарда ишлаб чиқариш харажатлари бўйича фаолиятини ҳисобга олувчи асосий ҳужжат -"Маҳсулот (иш, хизмат) таннархига қўшиладиган, уни ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ бўлган харажатларнинг таркиби ва молиявий натижаларни шакллантириш тартиби ҳақидаги" Низом ҳисобланади. Бундан ташқари ишлаб чиқариш ҳисобини амалга ошириш учун қуйидаги: молиявий ҳисоботнинг "Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот" 2-сонли шакл, омбор ҳисоб-китоб дафтари, хўжалик шартномалари, счёт фактура, юк хати, бажарилган иш бўйича далолатномалар ва бошқа норматив ҳужжатлар ҳисобланади. Бу низомга асосан таннархга қўшиладиган харажатлар таркиби қуйидаги мақсадлар учун аниқланади:

- бухгалтерия ҳисоби счётларида бевосита маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнида юзага келадиган харажатлар ҳақида тўлиқ ва аниқ маълумотлар тўплаш;

- корхоналар фаолияти рентабеллигини ҳисоблаш;
- рақобатбардошлигини аниқлаш;
- солиққа тортиш асосини тўғри белгилаш.

Ушбу вазифаларни ечиш учун харажатлар қуйидаги: ишлаб чиқариш харажатлари, давр харажатлари, молиявий фаолият харажатлари, фавқулодда (кўзда қутилмаган) харажатлар ва солиқ харажатлари гуруҳларга бўлинади.

Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқаришда қатнашадиган харажатларни гуруҳларга тўғри ва аниқ бўлиш бухгалтерия ҳисоби маълумотларининг сифатини оширади.

Янгича шакл ва моҳиятга эга бўлган бухгалтерия ҳисоб тизимини ҳам мазмунан анча бойитишни талаб этади. Бу эса ушбу бухгалтерия ҳисобини юритишда янада такомиллаштириш заруратини юзага чиқаради.

Таҳлил жараёнида пахтани қайта ишлаш корхонасида ишлаб чиқариш ҳисобини юритишда маҳсулот турлари билан харажатлар турини ўрганиш керак. Шунинг учун, одатда, ишлаб чиқариш ҳисобини юритиш ишлаб чиқариш харажатлари билан боғлиқ бўлади. Шунинг учун ишлаб чиқариш ҳисобини юритаётганимизда ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобга олинади. Харажатлар маҳсулот ишлаб чиқаришни тайёрлашдан бошлаб уни тайёр маҳсулот ҳолида омборга қабул қилингунгача бўлган харажатлар йиғиндисидан иборат бўлади ва улар маҳсулот ишлаб чиқариш технологияси ва ишлаб чиқаришнинг хусусиятига қараб ҳар хил бўлади.

Харажатларнинг салмоғи ишлаб чиқарилган маҳсулот таннархига, таннарх эса корхонанинг даромадига таъсир қилади. Шу сабабли уларни тўғри ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга. Шу мақсадда харажатларнинг таркиби ва турларини билиш зарур.

Пахтани қайта ишлаш корхоналарида асосий ишлаб чиқариш жараёнида асосан тола, чигит, линт ҳамда улюк-пух маҳсулотлар ишлаб чиқарилади. Бу маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун қуйидаги харажатларни амалга оширилади:

1-жадвал

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобининг турлари

№	Кўрсаткичлар
	Ишлаб чиқарилган маҳсулот
	I. Қайта ишлаш харажатлари
1	Иш ҳаки
2	Ягона иштимой тўлов
3	Электро энергия
4	Амортизация
5	Таъмирлаш
6	Ёқилги
7	Ўров материалари
	А) сим
	Б) шол
8	Транспорт харажатлари
9	Бошқа харажатлар
	Жами:
	II. Тайёрлов харажатлари
10	Иш ҳаки
11	Ягона иштимой тўлов
12	Электро энергия
13	Амортизация
14	Таъмирлаш
15	Ёқилги
16	Транспорт харажатлари
17	Бошқа харажатлар
	Жами:
	Жами таннарх (хом ашёсиз)
18	Жами давр харажатлари
19	Молиявий харажатлар
	Жами харажатлар (хомашёсиз)

Манба: муаллиф ишланмаси

Юқорида кўрсатиб ўтилган ишлаб чиқариш харажатларининг ҳисоби 2010 –«Асосий ишлаб чиқариш» счётида ҳисобга олинади. Мазкур счётнинг дебетда корхонадаги асосий ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган харажатларнинг кўпайиши акс эттирилса, кредитида эса, ҳисобот ойининг охирида омборга берилган тайёр маҳсулотларнинг қиймати акс эттирилади.

Ой давомида маҳсулот ишлаб чиқариш юзасидан амалга оширилган харажатларга қуйидаги бухгалтерия проводкалари бериб борилади:

2-жадвал

Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисобининг бухгалтерия проводкалари

№	Хўжалик муомалаларининг мазмуни	Счётларининг боғланиши	
		Дебет	Кредит
1	2	3	4
1	Ишлаб чиқаришга берилган ишлаб чиқариш захираларининг қийматига	2010	1010-1090
2	Ишчиларга ҳисобланган меҳнат ҳақи суммаларига	2010	6710
3	Ҳисобланган меҳнат ҳақи юзасидан ижтимоий суғурта ажратилган суммага	2010	6520
4	Ишлаб чиқаришда банд бўлган асосий воситаларга ҳисобланган эскириш суммаларига	2010	0220-0299
4	Ишлаб чиқаришда фойдаланилаётган номоддий активларга эскириш суммаси ҳисобланганда	2010	0510-0590
5	Материаллар қийматидаги фарқнинг тегишли суммасига	2010	1610
6	Корхонада ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулотларининг асосий ишлаб чиқариш учун сарфланиши	2010	2110
7	Ёрдамчи ишлаб чиқариш харажатларининг маҳсулот таннархига қўшилиши	2010	2310
8	Умумишлаб чиқариш харажатларининг маҳсулот таннархига қўшилиши	2010	2510
9	Яроқсиз маҳсулотлар қийматининг ишлаб чиқариш харажатларининг таркибига қўшилиши	2010	2610
10	Олдин келгуси давр харажатлари сифатида акс эттириладиган харажатларнинг ҳисобот даврида ишлаб чиқариш харажатларининг таркибига қўшилиши	2010	3110-3190
12	Қайта ишлаш учун цехга қайтарилган тайёр маҳсулотларнинг қийматига	2010	2810
13	Ҳисобдор шахсларнинг асосий ишлаб чиқариш учун қилган сарфларнинг суммасига	2010	4220-4230
14	Асосий ишлаб чиқариш цехида аниқланган ортиқчалик суммаларига	2010	9390
15	Агар ишлаб чиқариш цехидан материаллар омборга қайтарилса	1010	2010
16	Ишлаб чиқариш цехида аниқланган камомад бўйича суммаларига	5910	2010
17	Ишлаб чиқариш цехида маҳсулотларнинг сифатсизлиги аниқланганда	2610	2010
18	Тугалланмаган ишлаб чиқаришдаги қайта баҳолаш суммаларига: А) қиймати ошса Б) арзонлашса	2010 3290	6230 2010
19	Ишлаб чиқарилган маҳсулот қийматига	2810	2010

Манба: муаллиф ишланмаси

Ишлаб чиқариш ҳисобини юритиш учун бир қанча счётлар қўлланилиб, улардан асосийси 2010-“Асосий ишлаб чиқариш” актив счётидир. Мазкур счёт ёрдамида ишлаб чиқариш умумий ҳажми аниқланади. Маҳсулот тайёр

бўлганидан сўнг эса, 2010 счёти кредитидан 2810-“Тайёр маҳсулот” счётининг дебетига ўтказилади.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса қилиб айтганда, бухгалтерия ҳисобида ишлаб чиқариш ҳисобини тартибга солиш, уларнинг ҳисоб-китобларини тўғри ташкил этиш, бухгалтерия ҳисоб-китобларида замонавий технологиядан фойдаланиш ҳамда уларнинг ҳолатини мунтазам таҳлил қилиб туриш борасида бир қанча муҳим ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Таклиф сифатида эса, ишлаб чиқариш ҳисобини юритишда фақат 2010-“Асосий ишлаб чиқариш” актив счётидан эмас, балки шу 2010-“Асосий ишлаб чиқариш” актив счёти билан боғлиқ тегишли барча счётлардан фойдалансак ва ишлаб чиқаришдаги маблағлар ҳаракати ўртасида юк хати ва счётфактурага ўхшаш янги ҳужжатни жорий қилсак ёки асосий ишлаб чиқаришдаги маҳсулот турлари бўйича субсчётларни жорий қилсак ишлаб чиқариш ҳисобини юритишда харажатлар ҳисобини такомиллаштиришга ҳисса қўшган бўлар эдик.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каримов И.А. Бош мақсадимиз мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. //Халқ сўзи. №11 (6446). 16.01.2016 й.

2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. -Тошкент. 2016 йил 7 декабрь.

3. Каримов И.А. “Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида”. Т.: “Ўзбекистон”. 2005й. 317 б.

4. Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун, БҲМС лари ва бошқа меъёрий ҳужжатлар.

5. Р.Д.Дўсмуродов. Бухгалтерия ҳисоби назарияси. Дарслик –Тошкент. «Фан ва технология нашриёти» 2013й. -280б.

6. К.Б.Уразов ва С.В.Вохидов. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Дарслик. «Адиб нашриёти» Мчж 2011й. -207б.

7. А.А.Хошимов ва А.А.Мажидов. Пахтани тозалаш корхоналарида бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. « Шарқ нашриёти» мчж 2010й. -137б.